

Sicole

Li vî walon

Li **vî walon**, c' est des mots k' on rtrouve bråmint dins les scrîts des notâres et les ôtes akes (avou des nos d' viyaedje, metans), di 1200 a 1800. Après çoula, on scrît li francès oficir tot loucant si les mots sont dins les dictionnaires.

Li vî walon si pout trover ossu dins des scrîts di vîs scrijheus e francès ki dmorént avår ci (Djan d' Djudla Mouze [*Jean Doutremeuse*]).

Çou k' on cnoxhe do vî walon, c' est aprume pa des studias di rcwereus lidjwès (Jean Haust, Louis Remacle, Louis (?) Renard, Joseph Toussaint). Adon, on l' lome sovint « vî lidjwès ». Louwis Rmåke loma li « scrîta » (scripta).

Li **vî francès**, c' est l' minme sacwè, mins po des mots ki s' ont spårdous so l' prumî teritwere di l' Iye di France, pu adon, so totes les contrêyes prinjhes pås Francès (Normandeye, Burtaegne, Borgogne) u dizo inflouwince culturele francesse (Principâté d' Lidje et Bas Payis borguignons et shuvants). Onk k' a studyî l' « vî francès » d' avår ci, c' est on lomé Godfroid.

Come c' est målåjhey di sawè si l' mot est walon u francès, et po les pus vîs des mots, on djåze cobén do « **vî lingaedje d' oyi** ».

Rapexhaedje di mots d' vî walon

On pout rprinde des mots do vî walon, k' ont bråmint disparexhou po fé des noûmots, u po les rispåde pattavå l' Walonreye.

* **la dutchîe** (Ôtchamp), **la comté** (Viye Sãm) => li dutcheye di Bouyon, li grande Dutcheye do Lussimbork, li conteye (mots femrins) ≠ (c' est diferin do) francès : **le duché**, **le comté**

Prononçaedje des mots « francès » ki vnèt di scrijhas e vî walon

Po les nos d' famille et d' plaeece, on a wårdé l' ortografeye do vî walon, mins les djins prononcèt sorlon les uzaedjes do francès (çou k' est foirt laid po les orayes d' on walon-cåzant).

* Mots avou xh : a) prononcîs « ch » : Tîxhon, rowe des trîxhes, Moxhe, Destexhe, Daxhelet, Randaxhe, Xhizogne ; b) prononcîs « h » : Xhofrai, Xhendremal (Hèn'mål)

* Mots avou « y » al fén : i divreut esse prononcî come on long l (î) : Bovî (Bovy), Matî (Mathy), Boledjî (Boulangier), Lucî = Luciye (?) (Lucy).

Eciclopedeye :

Les vôtædjes

On **vôtædje** (u ene **vôtåcion**, ene **eleccion**), c' est ene operåcion la k' les djins d' on metou viyaedje, contrêye, payis vont tchoezi des djins po les rprezinter et les govîerner.

Dins des payis k' i gn a, on pout eto vôte po fé passer u rfuzer des lwès (c' est çk' on lome on referandom).

Istwere des vôtædjes

Dizo l' Vî Redjime, el Principåté d' Lidje, gn a des borguimwaisse dispu å moens 1231. A Lidje et a Nameur, gn a eto des scabéns. Mins est çk' on vôtève po relére ces djins la ?

Po les prumirès eleccions del Beldjike, (1830-1884), gn aveut k' les cis ki payént des contribucons ki vôtént (42,20 francs, li minimom metou dins l' mwaisse lwè [*constitution*], e 1848).

Li vôte po tertos n' a-st arivé k' e 1918 (djusse po les omes) et po tertos et tertotes e 1948.

Kî çki pout vôte ?

Po vôte, i fât aveur li nâcionålitè do payis ey esse madjeur (dinltins 21 ans, adon-pwis, 18 ans). Fât co esse riprins so les lisses des vôtants. El Beldjike, ça s' fwait otomaticmint. Dins des ôtes payis, i fât ene « cwâte di vôtant ».

Les etrindjirs citweyins d' l' Union Uropeyinne ki dmoret e payis polèt vôte dispu 2000. Les « grands etrindjirs » (foû d' l' Union Uropeyinne) polèt vôte ezès eleccions des comenes dispu 2006.

Les cis k' ont stî mescoyous [*privés*] di leus droets civikes ni polèt nén vôte (egzimpe di bråmint des djins k' avént fwait avou ls Almands tins del guere di 40) ; dins les scrijheus e walon : Joseph Mignolet et Henri Colette.

Obligåcion d' vôte

Li Beldjike, c' est onk des râles [*râres*] payis la k' on est oblidi d' vôte (dispu 1893). Si on n' î va nén, on riskêye ene aminde di 5 a 10 uros (10 a 25 li deujhinme cöp). Mins on n' les aplike nén sovint.

Dins les payis la k' on î pout aler u nén, li porcintædje di vôtants mostere l' agrè k' les djins ont a-z aler vôte. C' est sovint 50 a 70 åcint.

Frawtinaedjes

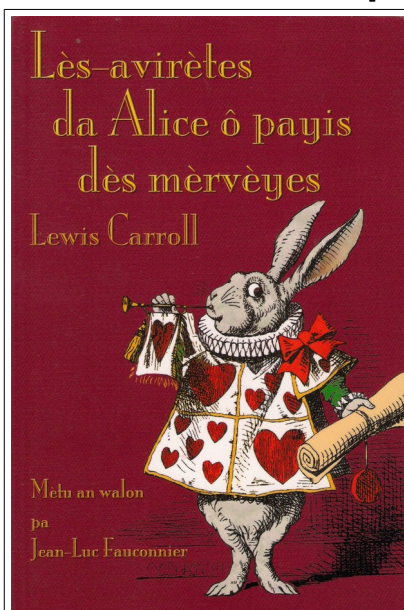
* bôraedje des boesses : mete des bulténs po onk foû des vôtædjes.

* payædje des vôtes : li ci u cene ki s' prezinte [*candidat*] paye po k' on vôte por lu / leye. Pol prover, gn a totès sôres di manires. Li dierinne : fotografyî s' bultén avou s' sûtifone dins l' cadje å vôte [*isoloir*].

* hacnaedje [*piratage*] cwand gn a des vôtædjes electronikes.

Belès-letes : sicrijheu e-n inglès ratourné e walon

Les aviretes / paskeyes da Alice e payis des merveyes

Lewis Carroll, di s' vrai no **Charles Lutwidge Dodgson**, a vnou å monde a Daresbury, ene pitite veye di l' Inglutere, li 27 di djanvî e 1832, et il a morou li 14 do minme moes a 1898.

Il esteut mwaisse di matematikes e *Christ Church College* a Ocsfôr [*Oxford*]. I s' a interessé ossu al fotografeye.

Li 4 di djulete e 1862, i fjheut on toû e naçale sol Tamijhe avou les troes feyes dâ doyen di s' sicole, Édith (8 ans), Lorina (13 ans) eyet Alice, k' aveut ses 10 ans ç' djoû la minme.

Les bâsheles li taenît po k' i lzî racontaxhe ene istwere. Et lu emantchî li fâve d' ene lomêye Alice ki shût on blanc lapén ecayté d' on coirsulet avou ene monte, diski tot å fond di s' terêye.

Li live a stî rmetou deus côps e walon, aprume pa Jean-Luc Fauconnier (dizo l' tite « Les aviretes da Alice e payis des merveyes » (2015). Adon-après pa Bernard Louis ki l' riloma « Les paskeyes d' Alice e payis des merveyes » (2017). On pout atchter l' live sol waibe « Amazone ».

Dins l' terêye del robete

Alice kimincive a nd awè s' sô d' esse ashîte sol hourlea dilé s' sour a n' rén fé. (...) Et tot d' on côp, on Blanc Conin [*lapin*] avou des rodjes ouys a passé djuste divant zels e corant vinte e tere.

I gn aveut rén d' si drole a ça, et Alice n' a nén trové si ewaerant k' ça d' ôre li lapén, ki câzéve tot seu, dire : « Nottotoute di nottotoute ! Dji va esse târdou ! » (pus târd, cwand elle a rsondjî a ç-t afwaire la, i lyi a vnou e s' tiesse k' elle åreut dvou esse saizeye, mins sol moumint, ça lyi a shonné vormint naturel k' on lapén djâze po lu tot seu).

Mins cwand l' lapén a rsaetchî ene monte foû del potche di s' coirsulet po l' riwaitî, et pu k' il a bizé evoye, Alice s' a levé d' on lan, tot tuzant k' ele n' aveut djamây veyou – divant ç' djoû la, todi – ene sâvaeje robete mousseye d' on djilet âs gossets k' on è pleut rsaetchî ene monte.

Curieuse come on djonne d' agaesse, elle a corou padrî lu, e trevâtchant tchamps et labeurs, tantea k' elle l' polou vey si stitchî dins on grand trô metou padzo ene håye di blankès spenes.

Ene miete après, Alice a broké padrî lu, sins ddja s' dimander kimint k' elle è sâreut vni foû.

Tchanson

Li bouneur est râle

I. Dji n' tchantrè pus, mamjhele po vos beas iys / Dj' a tot pierdou, eyet c' est po todî. / Vos estoz evoye di l' ôte costé del Tere ; / Èm cour s' anoye ; adon dji vôreu braire. / Mes iys sont setchs ; dji vos inméve trop foirt / Mågré vos betchs, asteure, l' amour est moirt.

Resploe

Dji n' sai pus cwè fé ; dji n' sai pus cwè dire / Èm-n amour a sketé ; djel vôreu co bén vir / El bouneur est å diåle, c' est ene sacwè d' si râle ; / On l' vôreu bén rtini, il est ddja fotou djus (2 côps)

II. Dj' a tot pierdou, et c'est po todî / Dji n' tchantrè pus, mamjhele po vos beas iys / Si dj' aveu peu di télmint vir voltî / Mins esse ureus n' ersaetche nén les dandjîs / Si enawaire, elle esteut dins mes bresses / Asteure, tofer, dins m' reve, dji cache après.

å resploe

III. Droci i mi dmeure co mes pus beas trezôrs / Å fond des beurs, des fosses d' årdjint et d' ôr / Låvå dins l' tiesse li fond est disbåtchî / ki vôreu resse avou leye, mins todî / El tins passé s' eva et n' ervént pus / El tins passé yet ses beas djoûs stepnut.

å resploe

Wiyame Dinker a Bive
(avou Pire Otdjåke)

André Gauditiaubois

*Tecse : André
Gauditiaubois ;
muzike et
tchantaedje : Wiyame
Dinker*